

PAPER DETAILS

TITLE: Armand Mattelart'in "İletişimin Dünyasallasması" Eseri Çerçevesinde 1980'lerdeki Türk Basınının Değişimi

AUTHORS: Mert Can ATAR

PAGES: 9-24

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2146476>

Armand Mattelart'ın "İletişimin Dünyasallaşması" Eseri Çerçevesinde 1980'lerdeki Türk Basınının Değişimi

Mert Can Atar

Öz

Çalışmanın amacı Armand Mattelart'ın İletişimin Dünyasallaşması eseri doğrultusunda, 1980'li yıllarda Türk toplumunun ve siyasetinin geçirdiği değişimi ve bunun medya üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma yöntemleri ise belgesel kaynak tarama ve karşılaştırma olarak belirlenmiştir. Makalede öncelikle Türkiye'yi 1980'li yıllara hazırlayan olaylar incelenmiş, daha sonra neoliberal düzene entegre olmaya çalışan ülkenin toplumsal düzleminin ve medya düzeninin geçirdiği metamorfoz işlenmiştir. Devamında İletişimin Dünyasallaşması eserinin ana noktaları ortaya konmuş ve son olarak bu ana noktalar 1980'lerde yaşanan değişimlerle karşılaştırılmıştır. Nitekim bu eserin ana argümanlardan olan ekonomik liberalizmdeki gelişmenin, siyasal liberalizmin gelişmesine etkiye bulunmadığı savı çalışmanın vardığı sonuçta önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre, Armand Mattelart'ın yurttaş kimliği ile tüketici kimliği arasında çizdiği sınır, 1980'ler Türkiye'si bağlamında geçerliliğini kanıtlamıştır. Gerçekten de ekonomik liberalleşme siyasi liberalleşmenin getirdiği bireysel özgürlükleri, daha geniş anlamıyla moderniteyi getirmemektedir. Türkiye bu minvalde 1980'li yıllarda ekonomik liberalleşme sürecinden geçmiş ve dahil olmaya çalıştığı Batı kulübüne bu yolla girmeye çalışmıştır. Ancak ülke, buna rağmen moderniteyi yakalayamamıştır. Bu durumdan medya da nasibini almış, gazetelerin neoliberal düzen içerisinde holdinglerin eline geçmesi medyayı daha özgür yapmamıştır. Gazeteler tam tersine haber verme ve yurttaş kimliğinin parçası olma niteliklerini kaybederek metalaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişimin Dünyasallaşması, 1980'li yıllar, Neoliberalizm, Medya Tarihi, Turgut Özal.

Araştırma Makalesi

İstanbul Üniversitesi Doktora Öğrencisi
tremrata@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-2479-8120
Makalenin Geliş Tarihi: 12.03.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 26.04.2021
Makalenin Yayın Tarihi: 30.05.2021

**The Change Of The Turkish Press In The 1980's Within The Framework Of
Armand Mattelart's "Globalization Of Communication"**

Mert Can Atar

Abstract

This study aims to understand the changes that Turkey's society and politics have experienced and its effect on media during the 1980s under Armand Mattelart's book, Globalization of Communication. Working methods are determined as documentary source scanning and comparison. The article first examines the events that prepared Turkey for the 1980s, then the metamorphosis of the social plane and media order of the country trying to integrate with the neoliberal order is discussed. In the third part of the study, while the main points of the Globalization of Communication work are presented, in the last part; these main points are compared with the changes in the 1980s. This book's suggestion that development in economic liberalism, did not affect the development of political liberalism is very important for this study. Because Armand Mattelart's borders drawn between consumer identity and citizen identity revealed the validity in the context of Turkey. Just as Mattelart says in his book, economic liberalization did not bring individual freedoms and modernity to Turkey. The country had passed the economic liberalization process in the 1980s and tried to join the Western club in this way. However, the country could not catch up with modernity despite this. The media also got their share of this situation. As a matter of fact, the acquisition of newspapers by conglomerates within the neo-liberal order did not make them freer; on the contrary, newspapers lost their characteristics of reporting and being a part of citizen identity and became commodities.

Keywords: Globalization of Communication, 1980s, Neoliberalism, Media History, Turgut Özal.

Research Article

İstanbul University PhD Student
tremrata@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-2479-8120
Submitted: 12.03.2021
Accepted: 26.04.2021
Published: 30.05.2021

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti 1970'lerde istikrarsız bir dönem geçirmiştir. Yükselen sokak şiddeti ordunun yönetime el koyabilmesi için gerekli nedeni üretmiş ve ülke, 12 Eylül 1980 tarihinden sonra bir başkalaşım sürecine girmiştir. 1980'ler bu anlamda gelecek on yılların mahiyetini en çok etkileyen dönemlerden olmuştur. Buradan yola çıkılarak yapılan bu çalışma, Türkiye'nin medya sisteminin ve toplumsal yapısının şu andaki konumunun tanımlanması ve anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye'nin 1980'li yıllarını irdelemek için ise Armand Mattelart'ın İletişimin Dünyasallaşması kitabı temel alınmıştır. Bunun en büyük sebebi 1980'ler Türkiye'sinin bir küreselleşme, yani dünyasallaşma sürecine girmesi ve özellikle iktisadi anlamda bunu gerçekleştirmeyi başarmasıdır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dünyada gerçekleşen önemli olaylar ve bunların Türkiye'ye olan etkileri işlenmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye'nin 1980'li yıllarda geçirdiği önemli değişimler işlenmiş, ekonominin ülkede siyaset yapış tarzını ve medya düzenini nasıl değiştirdiği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Armand Mattelart'ın İletişimin Dünyasallaşması kitabının ana noktaları aktarılırken son bölümde bu noktalar 1980'ler Türkiye'sinde yaşanan değişimlerle karşılaştırılmıştır.

1. Türkiye'yi 1980'li yıllara hazırlayan koşullar

1980'li yıllar yalnızca Türkiye için değil, tüm dünya için değişim mahiyeti taşımaktadır. Bu durum zamanın çift kutuplu dünyasında meydana gelen yeni hak talepleri ve kapitalist dünya düzenine karşı şüpheli tavırla yakından ilgilidir. Şöyle ki özellikle 1968 sonrası gelişen ABD'deki siyahi hareketler, öğrenci olayları, Filistin'deki İsrail ve ABD karşıtı direniş ve Vietnam Savaşı, Batı emperyalizmine karşı güçlü bir söylem oluşmasına neden olmuştur. Öte taraftan "Bağılantısızlar Hareketi", 1979'da Nikaragua'da yönetime gelen sosyalist Sandinist yönetim ve son olarak İran devrimi ile ABD'nin Orta Doğu ve ön Asya'da en güvenilir müttefiki olan Şah rejiminin devrilmesi şeklinde özetleyebileceğimiz olaylar Batı ittifakının yeni bir söylem arama çalışmalarını hızlandırmıştır.

Dünyayla birlikte Türkiye'de de istikrarsızlık baş göstermiştir. Gerçekten de Soğuk Savaş'ın hız kazandığı 1970'li yıllarda sokaklarda terör ortamı oluşmuş, 70'lerde her gün onlarca kişinin ölümüne yol açan çatışmalar ve suikastlar yaşanmıştır. Bu durumun en büyük sebebi ise tüm dünyada etkili olan ve Türkiye'ye akseden yoğun politizasyon sürecidir. Tüm bu etmenler, liberal ülkeleri bir çıkış yolu bulmaya itmiştir. Buradan hareketle Batı ülkeleri, Sovyetler tehdidiyle Batı'ya yanaşan ve bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin, uygulanacak sosyal ve ekonomik adımlara uyum sağlamasını, yani yeni sisteme entegre olmasını istemiştir (Özgen, 2004:466).

Bu açıdan değerlendirildiğinde 24 Ocak 1980 kararlarının gerçek niteliği anlaşılabilir. Bu kararlarla birlikte Türkiye'nin ekonomiyi algılama şekli, bununla da ilintili olarak toplumsal sistematığı değişmiştir. Bu dönemin karakteristik özelliği olan neoliberal sisteme uyum aşamasının tamamlanması 24 Ocak kararlarına bağlanmış, 12 Eylül 1980 darbesi ile bu geçiş süreci güçlü bir muhalefetin yokluğuyla rahatlıkla sonuçlandırılmıştır. Bu şekilde, o döneme kadar Türkiye'de uygulanan ithal-ikameci ekonomi politikası, terk edilmiş ve Batı kapitalizmiyle bütünleşmeyi amaçlayan katı bir liberalizm benimsenmeye başlamıştır. Bu değerler yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmamış, ABD'de Ronald

Reagen, İngiltere'de Margaret Thatcher devletin piyasadan elini çekmesini salık veren ve serbest piyasanın mutlak özgürlüğünü savunan neoliberal öğretiyi ülkelerinde uygulamaya başlamışlardır (Özgen, 2004:467).

Bunun yanında 1980 darbesi toplumsal alanda gerçekleştirdiği değişimlerle yeni ekonomi paradigmasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Şöyle ki askeri yönetimin darbe sonrasında kısa vadeli ilk hedefi, aşırı siyasallaşmış toplumu depolitize ederek politik istikrarı sağlamak ve buna bağlı olarak ekonomik istikrarı gerçekleştirmektir. Bu faaliyetler, silahlı güç kullanımı başta olmak üzere çeşitli baskı yöntemleriyle uygulanmıştır. Buradan yola çıkılarak ekonominin kendiliğinden işleyişini sağlayarak krizi, egemen sınıflar lehine çözmek, Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de askeri bir darbe ile gerçekleştirilmiştir (Tarhan, 2012:17).

Bunlarla beraber Türkiye ile tüm dünyada bir mentalite değişiminin yaşandığı söylene-bilmektedir. Buna göre mevcut ekonomik, siyasi ve ideolojik söylemler, eskimeye yüz tutmuş; hemen hemen tüm egemen kavramların, düşünme biçimlerinin ve değerleri yeniden incelenerek ters yüz edilmiş, toplumsal-politik-kültürel düzeylerde büyük çalkantıların yaşandığı bu paradigma değişiminin en genel adı "küreselleşme"dir. 80'lerin başından beri etkili olan bu kavram, "her şeyin değiştirilebilir olduğu" algısı ile "hiçbir şeyin değiştirilemeyeceği" algısını eşzamanlı yürütmektedir.

Bu algıların kurulumunda belirleyici olan ve o algılara karşılık gelen iki temel olgu durumundan söz edilebilir. Bu olgulardan ilki dünyanın küreselleşme kavramıyla paralel olarak tarihte hiçbir zaman olmadığı ölçüde bütünleşmekte olduğu bu durumdan herhangi bir kaçış yolu görünmemektedir. Bunun yanında dünya daha önce hiç olmadığı ölçüde kutuplaşma eğilimi göstermekte ve siyasal bölünmeler gerçekleşmektedir (Gülenç, 2011:122).

Öte taraftan Türkiye'nin yaşayacağı değişimler bağlamında bir başka en önemli kavram ise şüphesiz postmodernizmdir. Şöyle ki gelişmiş kapitalist toplumların karşılaştıkları sıkıntılar çerçevesinde geliştirdikleri ve temelinde Batılı bir söylem olan Postmodernizm, moderniteyi tam anlamıyla yaşayamamış ve gelişmekte olan ülkelerdeki entelektüel kesimde de büyük bir ilgi uyandırmıştır. Kimileri terimi geçici ve sığ bir entelektüel heves olduğu gerekçesiyle ciddiye almasa da birçok düşünür ifadenin; bütün bir modernlik çağından derinlemesine yer edinmiş bir kopmayı gösterdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla postmodernizm kavramının Türkiye'de etkili bir söylem oluşturmaları sadece buraya özgü bir durum değildir.

Postmodernizmin Türkiye'ye olan yansımalarında dış ve iç dinamikler önem taşımaktadır. Dış dinamiklere bakacak olursak; Sovyet Rusya'nın yıkılışı, yeni dünya düzeni ve küreselleşme algısı, dünya genelinde dindarlaşma olgusu ve siyasal İslam ve İslamcı aydınların görüşlerinin etkili olduğu görülmektedir. İç dinamikler bağlamında ise Türkiye'de var olan etnik hareketler, tarikat ve cemaatlerin sayı ve etkinliklerindeki artış, postmodernizmin siyasal İslam üzerindeki etkileri, 1980 sonrası yaşanan sosyo-ekonomik ve kültürel değişim, liberal değişim ve son olarak 1980 sonrası Türkiye'de tek başına iktidar olup döneme damgasını vuran Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin (ANAP) göz ardı edilemeyeceği açıktır (Tarhan, 2012: 16-17).

2. Türkiye'de 1980'li yıllarda meydana gelen önemli değişimler

1980'li yıllara damgasını vuran parti, Turgut Özal liderliğindeki ANAP olmuştur. Bu partinin en önemli niteliği kendinden önce kapatılan partilerin hiçbirinin devamı olmamasına rağmen bunların en nitelikli yönlerini kendinde birleştirmesi olmuştur. Bu minvalde ANAP, Adalet Partisi gibi muhafazakâr, Milli Selamet Partisi gibi geleneklere bağlı, Milliyetçi Hareket Partisi gibi milliyetçi ve sosyal demokratlar gibi sosyal adalet yanlısı bir yerde kendini konumlandırmıştır. Bunlarla birlikte parti, Türkiye'de politik kitlenin sağ oylar üzerinde oturduğunu fark etmiştir. ANAP'ın amacı halk kitlesinin politik kimliğini törpülerken sağ oyları elinde tutmak ve bu şekilde politika üstü bir nitelik kazanmak olmuş ve bunu başarmıştır. Bu durum, Türkiye'de siyaset yapma biçimini de değiştirmiştir. Bu dönemden sonra siyaset yapmak ekonomiye endekslenirken pragmatizm ön plana çıkmıştır (Yılmaz, 2018:27).

Bununla beraber Özal özelinde ANAP ile birlikte uygulanan yeni sağ politikalar, örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında gündeme gelen ve bu süreci derinleştiren sürecin ilk adımı olmuştur. Buna göre yeni sağ, hem bir partide gözlemlenebilen siyasal akıma hem de onu aşacak biçimde yeni dönemi belirleyen iktidar anlayışına işaret etmektedir. Buna göre ANAP, değişim, liberalizm, çoğulculuk, açıklık, şeffaflık, sivil toplumculuk ve modernizm-postmodernizm, kavramlarının yoğun olarak yer aldığı bir ortamda doğmuş ve söylemlerinde bu olgulara sık sık referanslar vermiştir. Partinin postmodernist olarak tanımlanmasının sebebi ise Türkiye'yi çok-kültürlü, çok-kimlikli bir mozaik olarak algılaması, muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm ve sosyal demokrasi eğilimlerinin tümünü birleştirmeye ve uyumlaştırmaya çalışan pragmatik bir söylem geliştirmesinden dolayıdır (Tarhan, 2012: 18).

Bu liberal ve pragmatik söylem, sirayet ettiği politik sistemi de yapısal olarak değiştirmiştir. Şöyle ki serbest piyasa ekonomisi temelli ve ekonomi endeksli bu dönemde partiler şirketleşmeye başlamıştır. Bunun anlamı siyasi partilerin; sınıfları ve toplulukları temsil eden ve onların çıkarlarını koruyan niteliklerini terk edip, şirketlerde olduğu gibi belli çıkarlar çevresinde birleşip, maksimum kârı (maksimum oyu) elde etmeye çalışmalarıdır. Bunun için partiler ürünlerini satmak için ambalajlarına ve liderlerinin imajlarına önem vermişler ve bu minvalde kitle iletişim araçlarını kullanmaya başlamışlardır (Yılmaz, 2018:28).

Mezkûr vaziyetin topluma sirayet etmesi de uzun sürmemiştir. Buna göre yeni dönemde paranın gücü ve tüketim kalıplarıyla tanışan Türk toplumu yeni davranış kodları arayışına girmiştir. Anarşik piyasa bireyciliği herkesin ancak tüketebildiği derecede var olacağı bir durum yaratmış, toplumsal statü elde etmenin tek şartı tüketmek olmuştur (Yılmaz, 2018:43).

Buna göre kolay yoldan lüks bir yaşama ulaşma, zengin olma, toplumda farklı, yani imtiyazlı olma amacıyla insanlar; her yolu ve yöntemi "geçerli" sayarak hareket etmeye başlamışlardır. Pahalı ve markalı ürünlere sahip olmanın yönetici sınıfın genel hayat tarzı olması halka örnek olmuş ve bu durum bireylerin yaşam amacının merkezini oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda "köşeyi dönmek", "iş bitirmek, iş bitirici olmak" tabirleri, bu dönemde makbul hale gelmiştir. Kendi sorunlarından, ihtiyaçlarından, ülkenin içinde bulunduğu şartlardan habersiz, apolitik bir insan tipi ortaya çıkmış, emek harcamadan her şeye sahip olma düşüncesine sahip, emeğe saygısız, üretmeyen, düşünmekten kaçınan bireyler giderek artmaya başlamıştır (Sever, 2019:5).

Öte yandan 1980 sonrasındaki siyasi hayat iki döneme ayrılabilir. İlki, Anayasa'nın halk tarafından kabul edilmesinden sonra, ikincisi ise 1987 Referandumundan sonra yaşanmaya başlamıştır. Birinci dönemde hukukilik gerçek meşruiyet olarak tanınmaktadır. İkinci dönem ise hukukiliğin siyasi meşruiyeti tanımlayamaz hale geldiği dönemdir. Bu dönemde Turgut Özal, Anayasa'nın normal prosedür dışında delinmesini normalleştirmiş, bunu olağan görmeye başlamıştır (Taşdemir, 2005:176).

Bununla ilintili olarak ülkede toplumsal yaşamın hiçbir döneminde değişim ve dönüşüm kavramlarından bu kadar çok söz edilmemiştir. Nitekim bu durum ideolojiler öldü savının bir dışavurumudur. Dolayısıyla siyasetin yeni kuralı artık genç ve dinamik olmaktır. Gerçekten de bu minvalde yeni bir şeyler söyleme şiarıyla yola çıkan sağ partiler sol söylemleri, sol partiler ise liberal söylemi tercih etmiştir.

Öte taraftan bu sorgulama tüm dünyada postmodern görüş çerçevesinde yapılmıştır. Ancak aradaki fark, orada sorgulamanın modernitenin oluşturduğu düşünce kalıpları üzerinden yapılmış olmasıdır. Türkiye'nin ise Batılılaşma ve moderniteyle kurduğu ilişki kendine has bir durum oluşturmuştur. Şöyle ki Batı'da modernite kültürel ve ekonomik formların eklemlenmesiyle olmuşken, 1980'li yıllarda Özal bu amaca ekonomik liberalizm ile ulaşmaya çalışmıştır. Bu durum yalnızca Türkiye'ye özel bir postmodern sürecin yaşanmasına yol açmıştır.

Örneğin Van'ın ücra bir köşesindeki bir yurttaş hastasına ilaç bulamazken (modernitenin eksikliği), Almanya'daki akrabasına telefon açıp bunu ısmarlayabilmiştir. Ya da aynı kişi televizyonda gördüğü deodorantı telefonla satın alabilmişken (postmodernite), oğlunu iyi bir okula gönderememiştir. Bu şekilde postmodern dünyaya giriş yapan ülkenin başlıca amacı kurulan küresel dünyaya dâhil olmak olmuştur. Bu minvalde ekonomisini serbest pazara uygun hale getirmeye ve demokratikleşmeye çalışmıştır. Avrupa Birliği'ne giriş çabaları bu noktada çok önemli olarak görülmüştür (Yılmaz, 2018:9-10).

Öte yandan 1980'li yıllarda medyanın ambalajlayıp halka sunduğu arabesk kültürü 1980'lerin ruhunu anlamada önemli bir etmen olarak görülmektedir. Bunun nedeni arabesk kültürünün insanlara tüketim alışkanlığını kazandırma işlevi görmesidir. Şöyle ki arabesk, egemen kültür formu olmadan önce, özellikle 1968-1979 yılları arasından gecekondu ve lümpen proletaryanın başkaldırısını ifade ettiği düşünülmüş, 1970'lerde devlet tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Bunun bir diğer nedeni de Cumhuriyet ideolojisinin modernleşme ideolojisi çerçevesinde bu müzik türünün modern olarak görülmemesidir (Yılmaz, 2018:47-48).

Ancak arabesk 1980'lerle birlikte ANAP'la özdeşleşecek derecede hükümet tarafından benimsenmiş, radyo ve televizyonlarda çalınmasının önü açılmıştır. Böylece bu kültürel form, muhalif niteliğini kaybederek egemen söylemin bir parçası haline gelmiştir. Nitekim 1980'lerde gerçekleşen depolitizasyon dalgasında arabesk işlevli bir araç olarak görülmüştür. Bunun en büyük sebebi bu müzik türünün serbest piyasa ekonomisine uygun şekilde konumlandırılmasıdır. Şöyle ki arabeskin hiçbir yere ait olmayan "her yerdenin" müziği olması onun yayılımını kolaylaştırırken arabeskin ürettiği ve birer idol haline gelen sanatçılar sıradan vatandaşların köyden kente gidip ünlü olma ve çok para kazanma düşlerini canlı tutup sisteme entegre olmalarını kolaylaştırmıştır (Yılmaz, 2018:49).

Bununla beraber din olgusu da 1980'li yıllarda mahiyeti değişen olgulardan biri olmuştur. ANAP'ın dini önemseyen bir nitelikte olması bu durumu etkileyen en önemli faktördür. Bu dönemde din, İslami varoşlardan çıkıp kent merkezlerine ve burjuva semtlerine taşınmıştır. İslami kültür ve yaşam biçimi gündelik yaşam içerisinde hissedilir ve görü-

nür olmuş, kamusal alandaki etkinliği artmıştır. Özal, o zamana kadar devlet tarafından "ayak bağı" olarak görülen dindar kesimi siyasi iktidarda pay sahibi haline getirmiştir. Ancak bunu yaparken devlet organlarını kullanmamış, bu grupları daha çok serbest pazar politikalarında yeniden yapılandırılan sisteme eklemlemiştir. Sonuç olarak ise dindar kesim de bilinçli ya da bilinçsiz biçimde kendilerini tüketim toplumunun gereklerine göre biçimlendirmiştir (Yılmaz, 2018:55-59).

2.1. 1980'li yıllarda medyanın geçirdiği değişim

Her şeyden önce 1970'ler 1980'lerde devletlerin telekomünikasyon politikalarındaki değişimlerden bahsedilmesi gerekmektedir. Şöyle ki bu dönemlerde telekomünikasyon alanı, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumların etkisiyle değişim geçirmeye başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler bu doğrultuda iletişim altyapılarını geliştirme yoluna gitmiştir. Bu durum daha sonra azgelişmiş ülkelerde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönem telekomünikasyon alanındaki devlet tekelinin yüksek sesli olarak eleştirilmeye başlandığı bir dönemdir (Başaran, 2014: 151).

Bu eleştirilerin en önemlilerinden biri devlet tekeli yapısının yeniliklere ayak uyduramadığıdır. Öte yandan bu yapıların bürokratik bir yapıda olmaları onların verimliliğini azaltmaktadır. Özellikle uzun bekleme sıraları, temel telefon hizmetlerini yaygınlaştırmak için iş çevrelerinin sayısal veri iletişimi hizmetleri taleplerine duyarsız kalınması, PTT gibi kurumların verimsizliği ve bürokratikliği, bu durumun kanıtları olarak sunulmuştur. Öte yandan bir başka eleştiri ise devlet tekeli altındaki telekomünikasyon hizmetlerinin ücret politikasının siyasi gerekçelerle ve yapay biçimde yüksek ya da alçak tutulmasıdır.

Tüm bu problemlere çözüm olarak ise özelleştirme, serbestleştirme ve kuralsızlaştırma yoluyla yeniden yapılandırma girişimleri öngörülmüştür (Başaran, 2014: 151-152). Bu doğrultudaki neoliberal ekonomi politikaları iletişim alanını, üretimi artırmak ve artan çeşitli formatlardaki medya içeriklerine erişmeyi sağlamak için özelleştirilmesi gereken bir sektör olarak ele almaktadırlar. Bu görüşe göre devlet, iletişim alanındaki üretim ve dağıtım üzerinde tekeli güç uygulayarak, medya içeriklerindeki potansiyel çeşitliliği sınırlandırmakta ve sadece kendisinin toplum üzerindeki kontrolünü güçlendiren enformasyon akışına izin vermektedir. Başka bir ifadeyle iletişimin üretiminin ve dağıtımının serbestleştirilmesi salık verilmektedir. Böylece, sırasıyla, pazardaki rekabetin düzeyi artacak ve çok daha çeşitli medya içeriğinin üretimi ve topluma yayılması gerçekleşecektir (Yaylagül, 2019:407).

1980'li yıllarda gazeteler bu görüşe uygun şekilde, ülkenin diğer tüm bileşenleriyle birlikte yeni sisteme entegre olmuşlardır. Bu durum, dolaylı olarak toplumsal değişimleri de tetiklemiş ve gazeteler bu değişime cevap vermek durumunda kalmışlardır. Nitekim Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden büyük şehirlere göç eden kitleler bu noktada çok önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle 1960'larda başlayan bu göç süreci sonrası Bab-ı Ali o zamana kadar alışık olmadığı bir okuyucu kitlesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kalabalığa ulaşmak ve onu tecimsel olarak değerlendirmek için gazeteler, iletişim dilini ve görünümünü değiştirmek durumunda kalmıştır. Bunun için görsellik ön plana çıkarılmış, yazılar, ancak fotoğrafların açıklayıcısı olmuştur.

1980 darbesi bu değişimi tetikleyen bir başka olgudur. Darbeden sonra oluşan yasakçı ortam gazetelerin gündelik hayatta yaşanan olaylardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu durum daha önceki nesillerin alışık olduğu, gazetenin sosyal kimliğin bir parçası sa-

yıldığı zamanların tam tersini teşkil etmektedir. Artık gazeteler siyasi kimliğin tamamlayıcısı niteliğini kaybetmiştir (Yılmaz, 2018:69-70).

Bunlarla birlikte gazetelerin geçirdiği bir başka yapısal değişiklik artık yaşamın merkezi haline gelen ekonominin eskisinden daha fazla yer kaplamasıdır. Bundan ötürü ekonomiye endekslenen ekonomi-politik yaşam ve ekonominin temel parametresi haline gelen dolar kuru gündelik hayatın içerisine iktisadi terimleri hediye etmiştir. Yeni vaziyete uyum sağlamak isteyen gazeteler de ekonomi sayfalarını genişletmek durumunda kalmıştır.

Yaşanan bu maddileşme, gazeteler ile okuyucular arasına kuşku unsurunu sokmuştur. Artık okuyucular bir köşe yazarını okuduklarında “acaba şimdi hangi çıkarını gözetiyor?” sorusunu sormaya başlamışlardır. Bu dönemde gerçekten de medya yapılanması pragmatist ekonomik çıkarlar üzerine kurulmuştur. Basının ana amacı halkı bilgilendirmek olmaktan çıkmış, yeni ülkü diğer kitle iletişim araçları ile birlikte toplumsal ve siyasal hayatı kurgulamak olmuştur (Yılmaz, 2018:75-77).

Bu dönemdeki gazetelerin ortak paydası ise devletçi bir yapıda olmaları, bu yönleriyle birbirlerine benzemeleridir. Şöyle ki her ne kadar gazeteler fikirsel olarak birbirlerinden ayrı bile görünseler aslında her biri devletçilerdir. Bazıları siyasal, bazıları ekonomik, bazıları ise muhafazakâr devletçiliği savunmaktadır. Bu şekilde gazeteler arasındaki mesafe, siyasi partiler arasındaki ideolojik mesafede olduğu gibi azalmıştır (Yılmaz, 2018:103).

Öte yandan 1980’li yıllar Türk basın geleneğinin uzun yıllardan beri süregelen mülkiyet yapısını da kökten değiştirmiştir. Şöyle ki 1831’den 1983’e dek yazılı yayın organlarının çoğunluğu devlet desteğinde, işitsel ve görsel iletişim organları da devlet tekelinde işlevlerini yerine getirmekteydi. 1983’den sonra serbest piyasa sistemine geçilmesi ve neoliberalizm dalgasının etkisiyle basın yayın organlarının büyük bölümü tekelleşen sermayenin eline geçmiştir, bunun sonucunda basında patron imajı değişmiştir (Yiğenoğlu, 1996: 50).

Aydın Doğan’ın Milliyet gazetesini aldıktan sonra Erkekçe Dergisi’ne verdiği şu demeç bu yeni patronların gazetelere nasıl baktığını özetlemektedir (Yılmaz, 2018:106-107):

“...Milliyet’i neden mi aldım? Milliyet bana çok ucuza önerildi. Hani ticaret dilinde kelepirderler ya işte öyle... Ve bu çok ucuza önerilen şirket iyi para kazanıyordu. Hangi iş adamı iyi para kazanan bir şirketi, üstelik bir de ucuz bulursa almak istemez? Bab-ı Ali’de yıllar yılı bir yenilenme olmadıysa bunun sebebi, 30 yıl önce öğrendiklerini bugün halen yürütenlerdir... Okuyucu da yıllar yılı bu gazeteye alışmış... O da tutucu olmuş. Ama ben öyle değilim... Ben gazeteci değil iş adamıyım... Benim gazetem öncelikle bir iş yeri olacaktır. Milliyet’i satın aldığım gibi, bir buzdolabı fabrikasını da satın alabilirdim...”

Bu demeçten yola çıkılarak sermayenin, gazeteleri haber verme aracı ve fikir formu olarak değil, yalnızca maddi kâr getirecek bir emtia olarak değerlendirdiği söylenebilmektedir. Bunların ötesinde gazetelerin sermayenin eline geçmesi, sermayenin satın aldığı gazeteyi kendine özel reklam ajansı gibi kullanmasına da yol açmıştır. Hakikaten, bu dönemde gazeteler, bünyesinde bulundukları sermaye grubunun diğer şirketleri için bir reklam aracı haline gelmiştir (Yılmaz, 2018:111).

Tekelleşme olgusu bu minvalde önemlidir. Nitekim devlet destekli holdinglerin basın sektörüne girip tekelleştirmeyi başlatmaları iktidar güçleri ile basın arasındaki ilişkileri sıkı bir iş birliği haline getirmiştir. Bu minvalde gazetelerin siyasal iktidar ile kurduğu

ilişki dönemin pragmatist ruhuyla uyumludur. Buna göre basın, siyasal iktidarı çıkarları doğrultusunda istediği gibi yönlendirmiştir. Şöyle ki gazeteler siyasal iktidara olan desteğini, aldığı krediler oranında vermiş, kredi almamışsa destek vermemiştir (Yılmaz, 2018:116).

Bu türden bir karşılıklı ilişkinin ilk defa 1980'li yıllarda yaşandığının altı çizilmelidir. Buna göre ülkede yaşanan değişim basın alanına da sirayet etmiş, başka sektörlerde de olduğu gibi basına da birçok teşvikler verilmiştir. Bu durumu gören basın kuruluşu sahipleri de bu teşviklerden yararlanarak envanterlerine modern aletler katmışlardır. Teşviklerden yararlanmayan yayın organı sahipleri ise ya gazetelerini satmış ya da ortak almışlardır.

Yaşanan bu neoliberal dalga sonucu, sektör dışından yatırımcılara da medya sektörünün kapıları ardına kadar açılmış, başka bir deyişle çapraz tekelleşmeye izin verilmiştir. Buna göre basın sektörünün parladığını gören basın dışı sermaye sahipleri bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve satın aldıkları gazetelerle medya patronu olmuşlardır. Böylece daha önce basını ilanlarla terbiye eden sermaye, bu kez patron düzeyinde basını domine etmiştir. (Taşdemir, 2005:117).

Bu vaziyet gazetecilik etiğini aşan dostluk ilişkilerinin kurulmasına yol açmıştır. Şöyle ki bazı gazeteciler siyasal elit ile seyahatlere çıkmış, onlarla aynı otel ve lokantaları paylaşmaya başlamıştır. Bu gazeteciler, genelde gazetelerin beyin takımında bulunmuşlardır. Halk, bu gazetecileri o dönemdeki ünlü sanatçıları takip eder gibi takip etmiş, bir gazeteden diğer bir gazeteye transfer olurken aldıkları ücretler uzun süre konuşulmuştur (Yılmaz, 2018:116).

Tekelleşmenin bir diğer önemli etkisi de medyanın siyasal ve kültürel düşünceleri yönlendirmede en etkili olgu haline gelmesidir. Bu dönemde milyonlarca insan nasıl eğleneceğinden, hangi partiye oy vereceğine kadar tüm eylemleri medyadan öğrenmiştir. Sonuç olarak ise farklı fikir ve düşüncelerin kendilerini dünyaya duyurma şansları azalmıştır. Burada medya, kendi tercihlerini halkın tercihi gibi yansıtmış ve kabul ettirmiştir. Medyanın haber verme işlevi böylelikle bozguna uğramış ve sektör, idealistleri dışarı itmiştir. Bu dönemde yaşanan tekelleşmeyi en iyi özetleyen kişi ise Turgut Özal olmuştur. Özal, bu durumu "sonuçta iki buçuk gazete kalacak" diyerek ifade etmiştir (Yılmaz, 2018:122).

Öte taraftan gazetelerin öne çıkardığı haberler de bu dönemde epey değişmiştir. Buna göre ülkedeki gazeteler 12 Eylül'den sonra kamuyu yakından ilgilendiren, hayatın önemli alanları hakkında haber yapmayı bırakmıştır. O dönemde sıradanlaşmış olan ve tepeden gelen baskının sosyal hayattaki etkileri göz ardı edilmiştir. Bunun yerine ise gazetelerin içeriğinin büyük kısmı aile cinayetlerine ayrılmıştır. Ayrıca yaşanan bu baskı, insanların içine kapanmasına yol açmamıştır. Vatandaşlar bunun yerine dışa yönelmiş, yakın zamana kadar mahrem kabul edilen çoğu şey dışa açılmıştır.

Sonuç olarak gazetelerin geçirdiği değişim incelendiğinde ise üç tema gözlemlenmektedir; İlki, gazetelerin özel ile kamusal alan arasındaki sınırı eritmiş olmasıdır. İkincisi teknolojik haber alma yöntemlerinin, gazeteciliği yerine getirmek için kullanılmamasıdır. Üçüncüsü ise gazetecilerin, haberlerinde, yazdıkları haberleri değil, haberi gerçekleştirme becerilerine ön plana çıkarmalarıdır. Dahası bu dönemde sansür, oto sansüre dönüşmüş, ciddi ve doğru habercilik, yerini magazin ve sansasyonel haberciliğe bırakmıştır. Öte yandan devlet ve hükümetle bütünleşmiş olan sermayenin basını ele

geçirmesi haberciliğe darbe vurulmuştur. Artık gazeteciler işverenlerinin ticari ve özel ilişkilerine göre haberlerini takip etmeye, basın dışı ihale ve kredi kovalamaya başlamıştır (Yılmaz, 2018:124-125).

3. “İletişimin Dünyasallaşması” eserinin ana noktaları

Armand Mattelart bu kitabında iletişimin dünyasallaşması, daha açık bir ifadeyle küreselleşmesi sürecini incelemiştir. Bu işlem sırasında ise medyaya karşı iki farklı yaklaşımın olduğunu vurgulamıştır. Bunlar; yayın akışının düzenlenmesi konusunda malların serbest dolaşımını savunan, liberal öğretinin ürünü olan ve ABD kongresi tarafından 1944 senesinde alınan bir kararla devletin resmi öğretileri arasına giren Serbest Haber Akışı ilkesi ve yurttaşlarını Batı medyasının etkisinden kurtarma kaygısındaki korumacı Kremlin öğretileridir. Buna göre Kremlin, ulusal egemenlik söyleminden yola çıkarak iç güvenlik konusunda sert önlemler almakta ve uluslararası radyo yayınlarının ülkeye girişini, iç işlerine karışılmasını durdurmak için engellemektedir. Sovyetler bu yayınları ideolojik saldırı olarak betimlerken kendini kuşatılmış kale olarak görmektedir (Mattelart, 2001:68).

Tüm bunlarla birlikte ABD ve Sovyetler Birliği’nin dışında kalan ve kendine Bağlantısızlar diyen üçüncü bir taraf da bu yarışa katılmıştır. 1955 Nisan’ında Bandung Konferansı ile kurulan Bağlantısızlar Hareketi, tıpkı ABD ve Sovyetler gibi radyoyu bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu amaçla kurulan radyo istasyonlarından en ünlüsü Mısır’da, Albay Nasır tarafından kurulan Arapların Sesi’dir. Bu radyo pan-Arapçı devrimin sözcüsü olup Kahire’den yayın yapmıştır. Bunun yanında Cezayir’in Sesi radyosu Tunus’tan başlayarak tüm Cezayir halkını Fransa’ya karşı ayaklanmaya çağırmış, radyonun yayınları Fransa tarafından düzenli olarak kesilmeye çalışılmıştır.

Bu durum özellikle 1970’li, yıllarda Bağlantısızlar Hareketi’nin var olan iletişim sistemine karşı eleştirel bir bakış geliştirmesine yol açmıştır. Hareket üyeleri ilk olarak 1973 yılında Cezayir’de düzenlenen “yeni evrensel iletişim” düzenini ilan etmişlerdir. Başlatılan bu tartışma daha sonra UNESCO içerisine de taşınmıştır. Başlatılan bu tartışmanın temel dayanak noktası şudur: Kültür emperyalizmi ve kültürel bağımlılık bir manipülasyon sonucu değil yapısal bir sorundur. Merkez ve çevre ülkeleri arasında iletişim alanındaki alış-veriş eşitsizliğinin kaynağı egemen güçlerin baskısıdır (Mattelart, 2001:76).

Başka bir deyişle sorun tek yönlü iletişimdir. İletişim aygıtları daha çok Batı ülkelerinde olduğundan bilinen ve konuşulan şeyler Batı’dan gelmekte, bunun karşısında üçüncü dünya ülkeleri edilgen konumda bulunmaktadır. Bu konuda verilen en önemli örnek, Şili Başkanı Salvador Allende’nin devrilmesi sırasında ABD merkezli haber ajanslarının tutunduğu tavidir. Nitekim büyük haber ajansları ülke karışık bir durumdayken Allende karşıtı ve objektiviteden uzak haberler yapmıştır.

Ortaya çıkan bu tartışmanın ışığında Senegalli UNESCO Genel Direktörü Amadou Mahtar M’Bow, Nobel ve Lenin barış ödülleri sahibi İrlandalı Sean MacBride’in başkanlık ettiği İletişim Sorunlarının Araştırılması İçin Uluslararası Komisyon’dan bir rapor istemiştir. Son hali 1980 yılında yayınlanan rapor; radyo ve televizyon programlarının, filmlerin, başka kültürel ürünlerin ve donanım dağılımındaki dengesizliği kâğıda döken uluslararası nitelikteki ilk resmî belge niteliği taşımaktadır.

Ancak bu rapor Reagan ABD’sinde sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Reagan bu belgeyi tümüyle reddetmiş ve tüm dünyayı Serbest Haber Akışı öğretilerini kabul ettirmeye ça-

lımıştır. Öte yandan Demir Perde ülkeleri belgede öne sürülen savları desteklemiştir. Buna göre Batı; radyo, televizyon ve videokasetlerle parti propagandasıyla çelişen bir hayat tarzı özendirmekte ve iç çalkantıları körüklemektedir. Nitekim dünya, resmî belgede öne sürülen argümanların geçerliliğine inanma eğilimine girmiş, 1985 yılında ABD, iletişim sorununun politikleştirildiğini ileri sürerek UNESCO'dan ayrılmıştır (Mattelart, 2001:88-89).

Yazar tüm bunlarla birlikte üçüncü dünya ülkelerinin teknoloji aktarımı konusunda da Batı'ya karşı savunmacı bir konuma geldiğinin altını çizmektedir. Özellikle Brezilya ve Hindistan bilgisayar, hava teknolojileri, uzay ve silahlanma alanlarında dış alımları yeniden düzenlemiştir. Bu adımın amacı ülkelerin ulusal teknolojilerini bağımsızlaştırmak ve teknolojik bilgilerini aktarmayı kabul eden şirketlerle anlaşma yapmaktır. Bu durum Japonya, Avustralya ve Kanada hükümetlerinin dikkatini çekmiş ve Üçüncü Dünya'nın bu meydan okumasını anlamak için raporlar hazırlamışlardır.

Bur raporlardan en önemlisi 1978 yılında Fransa'da Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'e sunulan toplumun bilgisayarlaştırılması konulu belgedir. Buna göre ulusal bağımsızlık, bilginin artık tek bir gücün veri bankaları tarafından tekelleştirilme tehlikesi nedeniyle tehdit altındadır ve bilgiyi, kolektif belleği düzenlemeyi Amerikan veri bankalarına bırakmak ve bilgiyi onlardan almakla yetinmenin anlamı, kültürel yabancılaşıma boyun eğmektir. Bunun sonucu ise veri bankalarının ulusların üzerinde egemenlik kurmasıdır (Mattelart, 2001:92-93).

Ancak bu duruma karşı çıkan düşünürler de vardır. Marshall McLuhan bunların en önemlilerindendir. Kendisi teknolojik gelişmelerin evreni değerlendirme biçimlerini altüst ettiğini dile getirmiştir. Örneğin McLuhan'ın "araç iletidir" önermesine verdiği en önemli örneklerden biri elektrik ışığıdır. Ona göre elektrik ışığı herhangi bir mesaj taşımamakla birlikte insanların zaman ve mekân ile kurduğu ilişkiyi değiştirmiştir. Elektrik ışığı ile ister beyin ameliyatı yapılsın ister futbol maçı oynansın, bunların hepsi artık ışığın içeriği haline gelir. Çünkü eylemin ölçeği ve biçimi değişir. Elektrik geç saatlere kadar çalışabilmemizi sağlar, bu durum kamusal ve özel hayatımızı doğrudan etkiler.

Daha fazla aydınlatılmış sokaklar daha fazla güvenlik, bu da daha fazla gece hayatı demektir. Burada söz konusu olan şey elektrik ışığının toplumsal ilişkileri ve algıları yeniden yapılandırmasıdır. İşte insanların dünyayı algılama biçimi bu şekilde değişmiş olur. MacLuhan televizyona da önemli nitelikler atfetmektedir. Düşünür, televizyonun izleyicilerin duygularını harekete geçirdiğini ve küresel köyü oluşturarak yeni bir topluluk kurduğunu ileri sürer. Buna göre topluluk, savaş tehlikesini ortadan kaldırmakta ve askerlerle siviller arasındaki uzaklığı arttırmaktadır (Çetin, 2018:247).

Öte yandan McLuhan araç iletidir derken kullanılan aracın yol açtığı dönüşümleri ifade etmektedir. Bir teknoloji bir duyuya diğerlerinden daha fazla vurgu ve üstünlük verirse bütün duygularımız arasındaki oran da değişir. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş de aslında bu geçişin hikayesidir. Sözlü kültürler bütün duyuların zengin bir karışımından ibaretken matbaa, kültürü konuşmadan ayırmış ve görselliği üstünlük vermiştir. Okuyucu, yazılı metni okurken sessizleşir ve dikkatini artırır. Bu süreç aslında bireyselliği ortaya çıkarır. Buradan hareketle matbaa bireyciliğin teknolojisidir (Çetin, 2018:248).

MacLuhan'la birlikte Mattelart, Başkan Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin konu hakkındaki görüşlerini de önemli bulmaktadır. Brzezinski, küresel köy değil küresel kent tanımını yaşanan dönemin ruhuna daha uygun bulmuştur. Bunun

nedeni bireylerin anonim bir ortamda yaşamalarıdır.

Öte taraftan Brzezinski'ye göre emperyalizm kavramı ABD'nin öteki uluslarla ilişkisini tanımlama açısından yersiz kalmaktadır. Bunun nedeni Amerikan süper gücünün tarihin ilk küresel toplumu haline gelmesidir. ABD bu bakımdan teknokratik devrimin merkezidir. Nitekim dünyadaki iletişim aygıtlarının yüzde 65'ine sahip olup, diğer tüm uluslardan daha fazla ileti iletebilmektedir. Bu her yerde olabilme özelliği onu küresel bir çağdaşlık modeli yapmış; sağlam kökleri, farklı kimlikleri ve geleneksel dinleri aşan bir evrensel bilinç oluşturmalarını sağlamıştır (Mattelart, 2001:94).

Mattelart'a göre bu durum küreselleşme kavramı ile de doğrudan ilgilidir. Buna göre küreselleşme aslında ilk olarak finans akışı sisteminin ulusal sınırları aşmasıyla gerçekleşmiştir. Daha önce belirli bir kurala bağlı, birbirinden bağımsız olan finans işlemleri, artık anında bağlantı yoluyla tümüyle akışkanlaşan bir pazar oluşturmuştur. Burada atılan en küçük bir adım dahi şok dalgası yaratarak uluslararası düzenleme mekanizmalarının yokluğu sebebiyle tüm gezegeni etkilemektedir.

Bu şekilde geleneksel şirket modeli de değişmiştir. Şöyle ki yeni tip şirket; rekabet ortamının giderek karmaşıklaşmasına karşı kazancını mümkün olduğunca arttırmakta, pazar payını sağlamlaştırmak için tüm yeteneklerini kullanmakta ve yenilerini edinme işlemini evrensel düzeyde gerçekleştirmektedir. Bu şirket mantığını yöneten parola entegrasyondur. Burada yazar, küreselleşme sözcüğünün kullanım şekline dikkat çekmektedir. Şöyle ki İngilizcedeki "global" sözcüğü coğrafi bir anlam ifade etmemektedir. Bunun yerine sözcük, holist felsefeye, yani kapsayıcı birim ya da sistemsal birim düşüncesine gönderme yapmaktadır (Mattelart, 2001:97-99).

Tüm bu gerçeklere dayanarak Mattelart, iş yönetiminde iletişimin bir stratejik işletme aracı olarak görülmeye başladığını vurgulamıştır. Burada özellikle şirketin başına gelen olaylar önem kazanmaktadır. Örneğin yeniden yapılanmalar, toplu işten çıkarmalar, toplumsal uzlaşmazlıklar, ekolojik felaketler gibi krizler yeni tip halkla ilişkiler uzmanları yardımıyla yönetilmesi gereken bir işe dönüşmüştür. Bu işten sorumlu personeller hissedarlarla, müşterilerle, hükümetle, kanun koyucularla bir iletişim stratejisi oluşturmaktadır. Artık kriz içselleştirilmiş ve uzmanlar kriz olmayan normal zamanlarda şirketi bu yönde örgütlemeye başlamıştır (Mattelart, 2001:101-102).

Finansal zeminde gerçekleşen bu değişimlerin yarattığı etkilerden biri de anlatım özgürlüğü kavramının ortaya çıkmasıdır. Mattelart'a göre küreselleşme döneminde anlatım özgürlüğünün tanımı değişmiş ve tecimsel anlatım özgürlüğü baskın kavram haline gelmiştir. Bu düşüncenin savunduğu argümanlar; bireylerin serbest pazarda istediklerini izleyebilmelerinin sağlanması (serbest rekabetin gereği olarak), bu yönden onların özgür bırakılması gerektiği ve onların sağduyusuna güvenilmesi zorunluluğudur. Başka bir deyişle bireyler beğenmekte özgür bırakılmalıdır.

Yazara göre bu görüş, 1970'lerin sonuna dek kültür emperyalizmi olarak adlandırılan kavramı meşrulaştırmaktadır. Buna göre tecimsel anlatım özgürlüğü Serbest Haber Akışı ilkesinden ayrı düşünülmemelidir. Küreselleşme öğretisi bu ilkeyi yeniden yorumlamış ve ekonomik bakış açısıyla yayın hakkını tek bir üreticiye veren ve yaratıcının telif hakkını tanımayan Anglosakson copyright kavramını, bilginin akışkanlığı çağı adına yeniden meşrulaştırmıştır (Mattelart, 2001:110-111).

Mattelart'ın itiraz ettiği kavramlardan biri de küresel köy olgusunun çağrıştırdığı olumlu algıdır. Buna göre küresel köy kavramı şirketlerin reel politiklerine uygun bir şekilde dünya pazarını ele geçirmelerini meşrulaştıran bir kavramdan başka bir şey değildir.

Öte yandan yazar, küresel köy'ün askerlerle sivilleri birbirinden uzaklaştırdığı fikrine karşı çıkmaktadır. Buna örnek olarak 1992-1994 yıllarında Somali'de yapılan "Restore Hope" operasyonunda medyanın barışa hiçbir katkıda bulunmaması, dahası daha sonra Bosna'da, Çeçenistan'da, Liberya'da yaşanan barbarlığın medya eliyle normalleştirilmesi ve bu şok edici görüntülerin zamanla ilgi çekmez duruma gelmesidir.

Bununla birlikte yazar Francis Fukuyama'nın ideolojinin sonu söylemini de eleştirmektedir. Yazara göre bu düşünce kitle kültürünün küreselleşmesi düşüncesine dayanmaktadır. Fukuyama, transistörlü radyoların Çin'de yaygın olmasını, Japon süpermarketlerde Mozart'ın fon müziği olarak kullanılmasını, Prag'da rock müziğin Stalinist düşünceye karşı bir bayrak haline gelmesini bu minvalde yorumlamıştır. Ancak Mattelart bu duruma katılmamaktadır. Ona göre tüketici kimliğini, yurttaş kimliğine eş görmek büyük bir hatadır. Bu tür kitle kültürü formlarının yaygınlaşması otomatik olarak çevre ülkelere sivil ve politik özgürlük getirmemektedir (Mattelart, 2001:121-122).

Öte taraftan Mattelart küreselleşme olgusunun yerel kültürleri yok ettiğini düşünmemektedir. Buna göre küreselleşme ile birlikte tarih tekerrür etmiştir. Nitekim her dönemde hegemonyacı güçler kültürlerini belli kültürler üzerinde baskın hale getirmiştir. Örneğin İspanyol konkistadorlar Kızılderili yerlilere bazı dini ritüelleri benimsetmeye çalışmışlardır. Yerliler her ne kadar bu ritüelleri gerçekleştirseler de bunu kendi kültürlerinden bazı öğeler katarak yapmışlardır ve ortaya melez bir kültür çıkmıştır.

İşte küreselleşme ile olan şey de budur. Melezleşme ile birlikte sınır ötesi kültür akışları yerel kültürlerle uyusmakta ve yeniden üretilmektedir. Bu şekilde uluslar çağdaşlıkla geleneğin alaşımını yapmışlar ve kendi kültür endüstrileriyle sanatsal yaratıcılıklarının temellerini atmışlardır. Brezilya televizyonunun dünya piyasasındaki başarısı ve Afrika'nın bazı ülkelerinde sanatsal canlılığın artması bunun birer kanıtıdır (Mattelart, 2001:124-125).

4. İletişimin Dünyasallaşması Eseri Bağlamında Türkiye'nin 1980'li Yılları

Daha önce bahsedildiği gibi Türkiye'nin 1980'lerdeki genel karakteristik niteliği oluşan yeni neoliberal düzene uyum mahiyeti taşımasıdır. Mattelart bu durumu MacLuhan'ın küresel köy kavramına atıfta bulunarak incelemiştir. Buna göre sermayenin iletişim sektöründeki atılımları medya organlarını devlet idaresinden çıkarıp uluslararası sermayenin çarklarına katmıştır. Bu durumun dünyayı küresel köy haline getiren yeni düzenin Türkiye'yi de kapsamına aldığı şeklinde değerlendirilebilir.

Öte taraftan 1980'li yıllarda Türkiye'deki toplumsal hayatın ekonomiye endekslenmesi ve bu minvalde siyasi partilerin şirketleşmesi de dikkat çeken bir olgudur. Mattelart eserinde küreselleşme ile birlikte finansal sisteminin akışkanlaştığından ve bu durumun yeni tip şirketlerin oluşmasında rol aldığından söz etmektedir. Yazar bu şirketleri tanımlamak için anahtar kelimenin entegrasyon olduğunu söylemektedir. Bu minvalde küresel şirketler nasıl kazancını mümkün olduğunca arttırmak, pazar payını sağlamlaştırmak için tüm yeteneklerini kullanmakta ise Türkiye'deki siyasi partiler de 1980'li yıllarda ekonomi üzerinden kendilerini tanımlamış ve alınan oyları kısır bir kâr-zarar düzleminde incelemişler, ambalajlarında siyasi liderlerini kullanmışlardır. Bu durum Mattelart'ın bahsettiği yeni düzeni ve ona uyum sürecinin Türkiye'deki yansıması olarak kabul edilebilir.

Buradan yola çıkarak Mattelart'ın küreselleşme olgusunun toplumsal hayattaki yansımaları da ayrı önem taşımaktadır. Mattelart'ın küreselleşme olgusunu hegemon kültürün çevre kültürlerle etki süreci olarak tanımlaması bu minvalde önemlidir. Gerçekten de liberal söylem Özal ile birlikte Türkiye'de etkin olmuş, ancak Özal siyasi liberalizm yerine ekonomik liberalizmi öne çıkararak Türkiye'yi hegemon kültürün bir parçası, kolu haline getirmeye çalışmıştır. Diğer bir taraftan 1980 öncesi protest bir müzik türü olan arabesk kültürü liberal doktrinin doğrultusunda evcilleştirilmiş, üretilen rol modeller (sanatçılar) ve ürünlerle tüketim alışkanlıklarının yurttaşlar tarafından benimsenmesine yol açmıştır. Özal, bunları yaparken o ana dek müesses nizamın dışladığı dindarları sistemin içine katmıştır. Ancak bunu yaparken kendi stiline uygun olarak siyasi sermayeyi değil ekonomik sermayeyi kullanmıştır.

Tüm bunlarla birlikte Mattelart'ın yeni tip şirketlere yaptığı entegrasyon tanımının. 1980'li yıllarda Türkiye'deki medya organlarıyla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki bu yıllarda gazetelerin, bünyesinde bulundukları holdinglerin bir şirketi haline gelmesi ve kamu hizmeti görevlerini unutup kâr amacı güden işletmelere dönüşmeleri bu minvalde önemlidir. Mattelart'a göre yeni tip şirketlerde halkla ilişkiler bölümleri önem kazanmış, bir ürün haline gelen gazeteler pazarlama amacıyla kullanılmıştır. Aynı şekilde 1980'lerdeki medya organları, bünyesinde bulundukları holdinglerin halkla ilişkiler departmanı gibi çalışmıştır. Gazete çalışanları patronlarının devletten kredi ve ihale alması için çaba göstermiş, onların imajını koruyacak ve geliştirecek haberleri yapmaktan çekinmemişlerdir.

Öte yandan Mattelart'ın bahsettiği, medyaya karşı geliştirilen Serbest Haber Akışı ilkesi ve Kremlin'nin korumacı öğretisi ikileminin de üzerinde durulması gerekmektedir. ANAP yönetimi açık bir şekilde ABD'nin öğretisi olan Serbest Haber Akışı doktrinini benimsemiştir. Gerçekten de Özal yönetimi medyayı serbest piyasa kurallarına göre yeniden dizayn etmiş, hatta TRT'den başka kanallar açılmasına izin vererek bu sektördeki devlet tekeline son vermiştir. Serbest Haber Akışı doktrininin temelini oluşturan insanları beğenmekte özgür bırakma ve bir kültür ürününe yapılması gereken tek yaptırımın pazarda başarısız ya da başarılı olması görüşleri bu minvalde önemlidir. Bu şekilde medya, insanlara istediğini verme düşüncesini benimsemiş ve bu durum günümüze kadar gelmiştir. Mattelart'ın bakış açısıyla bu durum ABD'nin uyguladığı kültürel emperyalizmin medya sektöründe hâkim olmasına yol açmıştır. Bu şekilde hegemon kültür kendisinin ürettiği ya da kendisine benzeyen kültürel formları ana akım haline getirmeyi başarmıştır.

Bunun yanında Mattelart'ın ortaya koyduğu gibi küreselleşme olgusu, melez bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Bu durumun etkileri, günümüzde yapılan Holywood vari Türk dizilerinin yurt dışında büyük başarılar elde etmesi olarak görülmektedir. Buna göre hegemon Batı kültürünün teknolojik ve kültürel imkânlarından yararlanan yerli sermaye, kendi yerel geleneklerinden ve tarihinden yararlanarak kültürel bir alışım oluşturmuş ve uluslararası piyasada kendini göstermeyi başarmıştır.

Türk medyasının Fukuyama'nın ideolojilerin sonu görüşünü benimsemesi de epey önemlidir. Komünist ideoloji çöktükten sonra ülkenin diğer bileşenleriyle medya da kendisini yeni dünya düzenine göre dizayn etmiştir. Ancak genel açıdan bakılacak olursa Türkiye, modernitenin gerektirdiği gibi siyasal liberalizmi benimsememiştir. Bunun yerine iktisadi liberalizmi benimseyerek post modern dünyaya yetişmeye çalışmıştır.

Sonuç

1980'li yıllar tüm dünyada yeni iktisadi ve siyasi düzenin kurulmaya başlandığı, kitlelerin tümünden depolitize edilerek pasifize edildiği ve devletin kamusal alandan el çektirildiği yıllar olmuştur. Merkez ülkeleri olarak adlandırılabilen Batı ülkelerinin başını çektiği bu yeni düzen arkasından Türkiye gibi çevre ülkelerini sürüklemiş ve bu ülkelerdeki halklardan henüz tam anlamıyla benimseyemediği modern dünyadan postmodern zamana atlaması beklenmiştir.

Bu vaziyetin getirdiği uyumsuzluk ve huzursuzluk hali Türkiye'nin 1980'li yıllarının ana temasını oluşturmaktadır. Nasıl ekonomi neoliberal saiklerle kuralsızlaştırılmışsa, toplum da buna paralel olarak zihni bir değişime uğramış ve kitleleri bir arada tutan geleneksel kodlar yenileriyle değiştirilmiştir. Bu dönemin getirdiği pragmatik yaklaşım, medyadan siyasete her yere sirayet etmiştir. Nitekim yeni dönemi kucaklamak isteyen yönetim, neoliberal saikleri zamanın gerisinde olarak gördükleri sistemi bertaraf etmek için kullanmışlardır. Ancak buradaki ana nokta Özal yönetiminin bunu yalnızca ekonomik liberalizm ile gerçekleştirmeye çalışması, liberal ekonominin, bireysel özgürlükler gibi evrensel değerleri beraberinde getireceğini varsaymasıdır.

Bu durum Mattelart'ın liberalizmin ürettiği kültürel formların (Batı tandanslı dizi, film ve müzik), liberal olmayan ülkelerde yaygınlaşmasının sivil ve politik özgürlük getirmeyeceği görüşü ile yakından ilgilidir. Buna göre ekonominin liberalleşmesi ve bunun sonucunda Batı'nın ekonomik sisteminin örnek alınması iktisadi anlamda Türkiye'yi küresel pazara dahil etse bile bu durum toplumsal refahı, bireysel hakları ve basının ifade özgürlüğünü garanti etmeye yetmeyecektir. Nitekim Türkiye'deki basının geleneksel kodlardan ayrışması ve habercilik reflekslerinin sermaye eliyle köreltilmesi bu durumu kanıtlar durumdadır. Mattelart, tüketici kimliğinin yurttaş kimliğine denk olmayacağını dile getirerek, 1980'ler Türkiye'sinin çağı yakalama hamlelerine doğrudan bir eleştiri yöneltmektedir.

KAYNAKÇA

- Başaran, F. (2014). "İletişim Ve Emperyalizm", Ankara: Ütopya Yayınları.
- Çetin, B. (2018). "Kitle İletişim Kuramları". İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gülenç, K. (2011). "Küreselleşme, Postmodernizm Ve Siyasal İslam", Uludağ Üniversitesi Fen Ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. 17. 121-136.
- Mattelart, A. (2018). "İletişimin Dünyasallaşması". (Çev. Halime Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgen, M., (2004). 1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler Ve Magazinleşme Olgusu. 2nd International Symposium, Communication In The Millenium: A Dialogue Between Turkish And American Scholars (Ss.465-477). İstanbul, Türkiye
- Sever, M. (2019). "1980 Sonrası Türkiye'de Kültürel Ve Toplumsal Değişme". Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. 2(3). 2-10.
- Tarhan, A. (2012). "Türkiye'de Postmodernizm Ve Siyasal Değişim", Sosyal Ve Beşerî Bilimler Dergisi. 4(2). 11-20.
- Taşdemir, E. (2005). "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı Ve Basın-Siyaset İlişkisi". Selçuk İletişim. 3(4). 173-180.
- Yaylagül, L. (2019). "Eleştirel Ekonomi Politik Bakış Açısından Medyada Tekelleşme Sorunu". İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi. 48. 404-418.
- Yılmaz, S. (2018). "Bir Metamorfoz Öyküsü (1980'ler Ve Basın)". Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Yiğenoğlu, Ç. (1996). "Metelikten Medyaya", İstanbul: Çağdaş Yayınları.